

ПРО КРАСНОМОВНИЙ ПОРТРЕТ ІВАНА ПУЛЮЯ

Дорогий читачу! Перед Вами – невелика за обсягом, але глибока за змістом і надзвичайно захоплива книжка доктора філологічних наук, професора, відомого політичного діяча Ірини Фаріон про не менш заангажованого в українські справи, ніж сама авторка книжки, знаного в світі вченого Івана Пулюя. А відомий Іван Пулюй передовсім як фізик, який винайшов наприкінці XIX століття X-промені, але вчасно не оголосив про своє відкриття, чим і скористався Вільгельм-Конрад Рентген, видавши винахід за свій. Та для України, для її культури він відомий не тільки як винахідник, учений з енциклопедичними знаннями, але і як великий, невтомний, безкомпромісний поборник української літературної мови на народній основі, як один із перших і найавторитетніших перекладачів *Святого Письма* та інших релігійних текстів (*Молитвослова, Молитовника*) українською мовою.

Автор книжки Ірина Фаріон змалювала портрет Мислителя Івана Пулюя (таким високим словом вона називає вченого) на основі його листування з іншими видатними людьми того часу, і, безумовно, це було правильне рішення, бо, власне, в листах, які первісно не призначені для публічного розголосу, людина відкриває свою душу, щось своє наболіле, сокровенне, часто навіть інтимне, те, чим вона живе в той чи той період свого життя. А наболілим, сокровенним, важливим для Івана Пулюя упродовж цілого його життя була доля України (хоча більшу частину його він прожив за її межами), її мови і культури. Отож у багатьох своїх листах, як це яскраво продемонструвала

Ірина Фаріон, він якраз і торкається цих важливих питань – розбудови літературної мови на народній основі, боротьби з москвофілами, які нав'язували галичанам російську мову й не допускали до друку його перекладів українською мовою *Молитвослова* та *Молитовника*, труднощів із перекладом, редагуванням та публікацією українського тексту *Святого Письма* і низки інших наболілих проблем.

Ірина Фаріон добре продумала структуру своєї праці, кожен розділ книжки має яскраву і влучну назву, яка супроводжується доречним епіграфом.

А починається книжка коротким виступом ректора Німецької політехніки у Празі над могилою Івана Пулюя 5 лютого 1918 року, в якому він дав яскраву і промовисту характеристику, високу оцінку українському вченому, зазначивши, що він був не тільки людиною твердих переконань і виразно викарбуваною особистістю, але й людиною, яка була вірна рідному народові.

У передньому слові авторка книжки визначає завдання, які ставить перед собою, тобто подає своєрідний план своєї праці, який успішно втілила. Отож на основі епістолярної спадщини видатного мислителя вона з'ясувала домінанти мовно-національної свідомості вченого, вважаючи, що вони як націєцентричні можуть слугувати моделями мислення й поведінки в теперішній надскладній мовно-політичній ситуації.

На багатьох прикладах, висловлюваннях, цитатах із листів Івана Пулюя у книжці розкрито його мовно-політичний світогляд, його титанічну працю над перекладом українською мовою *Молитвослова*, *Молитовника* та *Біблії*, потуги в подоланні перешкод на шляху їхніх публікацій, визначено роль видатного фізика в розвитку українського

наукового, художнього та релігійного стилів у час їхнього формування. Багато уваги приділено аналізу мови вченого, його правописові, що базувався на фонетичному принципі, лексико-семантичній, морфолого-синтаксичній та словотвірній практиці вченого, нарешті розкрито непрості, а подекуди й гострі взаємини та дискусії між Пулюєм та Франком стосовно перекладу Біблії, але, разом з тим, показано спільність їхніх поглядів щодо націєтвірної функції мови та формування її літературного різновиду на народнорозмовній основі.

У першому розділі, присвяченому мовно-політичному світоглядові Івана Пулюя, авторка подає його короткі біографічні відомості, роздумує над етимологією його прізвища. Вона наводить твердження дослідника Юрія Гривняка, який зауважував, що видатний фізик первісно звався *Пульгуй*, а на варіант *Пулюй* офіційно змінив його щойно в 1881 році. Однак інша дослідниця (Ольга Збожна) вважає, що літера **h** була помилково написана замість літери **i**, що прізвище мало форму *Pulij* (*Пульуй*). Ірина Фаріон як ономаст-професіонал, яка немало досліджувала антропонімікон, висуває свою версію, виводячи це прізвище від латинського *Пуллій*, що виникло на основі іменника *pullus* ('дитинча тварин, птахів') або омонімного прикметника, що означав 'чорний' чи 'темний'. Допускає вона й інший варіант, що за джерело цього прізвища могло слугувати грецьке рідкісне християнське чоловіче особове ім'я *Полувій*.

Хотілося висунути ще одну версію. Прийняти, що первісне прізвище все-таки було *Пульгуй* і походить воно від праслов'янського **polьga*, у якому в окремих випадках внаслідок третьої палаталізації задньоязиковий /g/ змінився

на /з/ (пор. старосл., рос., болг., мак. *польза*), укр. *пільга*, білор. *ульга* (з пол.), польське *ulga*. Усі ці форми мають праслов'янський корінь **льg* (**льgькъ* 'легкий'). Як відомо, після занепаду зредукованого /ь/ в українській мові етимологічне /o/ в попередньому складі змінилося на /i/, у пол., чес., словацьк. – на /u/ (пор. **voзь* > укр. *віз*, польське *wóz*, чеське *vůz*). У сучасному польському слові *ulga* початковий приголосний /p/ зник, але в давнину в апелятиві *pulga* він, очевидно, таки був, а від нього й утворилося прізвисько з українським формантом *-ук* чи *-уй* «пульгук» чи «пільгуй» (укр. *пільгук*, *пільгуй*), що означало за цією версією 'пільговик', тобто людину, яка мала якісь (можливо, податкові) пільги, полегшення, преференції від пана чи від уряду. Знаємо, що родина Пулюя була заможною, навіть батько був головою містечка, то можна припустити, що далекий предок ученого фізика мав ці пільги і його так назвали. Але це тільки припущення.

Та повернімося до книжки. Її авторка дуже вдало вибрала об'єкт для дослідження. По-перше, вона показала, в яких нелегких умовах формувалася українська літературна мова Галичини, оскільки навіть у другій половині XIX та ще й на початку XX ст. тут було неабияке засилля москвофільських ідей, що навіть учені, які були великими прихильниками народної мови, під тиском москвофілів переймалися цими ідеями та настроями (щонібито «...наш нарід і нарід російський, се один нарід, а наша мова і мова російська, се одна мова»), переходили на те одіозне москвофільське «язичіє», яке так серйозно нашкодило українській літературній мові, надовго затримало її розвиток. По-друге, на прикладі Івана Пулюя вона показала, що справжні патріоти-українці не піддаються

різним облудливим ідеям і тискові ворожих сил, а сміливо й непохитно стоять на захисті свого народу, своєї мови і культури. Ці питання надзвичайно актуальні нині, в час, коли нібито за Конституцією українська мова визнана державною, але насправді всіляко ігнорується на офіційному рівні, в залі та кулуарах українського парламенту, в урядових кабінетах, в адміністрації Президента, в армії, поліції, юриспруденції, на телебаченні, радіо та інших ЗМІ.

Іван Пулюй, як ніхто, розумів, що найбільшу загрозу для України та її мови становить Росія. Він писав (наводимо деякі уривки цитат без посилань, оскільки ці цитати читач знайде далі у книжці), що найбільше і найважливіше бажання і прагнення наших національних сил – це визволення з-під Росії вільна Україна, де український народ після довголітнього рабства вестиме нарешті вільне в усіх напрямках національне життя, розвиватиме вільно свої великі духовні здібності. На жаль, у нас і нині така ситуація, яку описував Іван Пулюй, коли українці, інтелігенція здебільшого *«тонуть... по чужих революційних клябах, а на Україні господарують Москалі... та Жиди»*.

Пулюєві думки, висловлені понад сто років тому, і нині надзвичайно актуальні. Дозволимо собі використати тут цитату з праці Ірини Фаріон, яка наводить такий його вислів: *«Росія завжди була і буде одвічним і незмінним ворогом України; самостійна Україна не просто ключ до мирної Європи, вона постійний гордіїв вузол геополітичних європейських проблем, який можливо розв'язати лише через звільнення України з-під влади Росії; визволення України з-під московського гніту – це насправді щит Європи; бездумним і хибним є говоріння про мир ціною втрати свободи; ворога*

треба знищувати нещадно «без моралі і права» (вислів Отто фон Бісмарка).

Свою націєцентричну позицію Іван Пулюй підкреслює постійно в багатьох своїх листах. Він обурювався, що російський царизм видав ганебний Емський указ 1876 року, який забороняв українську мову в офіційній сфері. Переклад Біблії, наприклад, було дозволено всім народам імперії на 36-х мовах, проте це не дозволялося українцям. Учений розумів, чим викликаний цей указ, бо рідне слово може розбудити український народ, його просвіту, духовні сили, визволити його з духовної і соціальної неволи. Російський царат мав страх перед українським національно-державним «сепаратизмом», а звідси і вороже ставлення до народної мови і звідси, як зазначає Ірина Фаріон, і Пулюєве усвідомлення **МОВИ** як найпотужнішої зброї у війні передусім із Росією.

Учений із сумом констатує, що і в Галичині, і на Україні панувала здавна *«мертва мова, видумана в монастирських писарнях, або мова польська, або московська. Наша інтелігенція, люди мирські і духовні соромились розмовляти рідною мовою, і погорджували тисячилітнім словом предків наших»*. В іншому місці він пише, що *українська інтелігенція і досі цвенькає у себе дома по-московськи, хоч і декламує за батьком Шевченком, що «у своїй хаті своя воля»*. Тут можна лише додати, що і в наш час є немало таких, що ігнорують рідну мову, «цвенькають» і схиляються перед чужою, російською. Така ситуація з мовою зберігалася і в часи Івана Пулюя, тому разом з Пантелеймоном Кулішем вони вирішили перекласти Святе Письмо, тим паче, що в нього вже був досвід перекладацької праці, оскільки він іще в 25-літньому віці переклав українською мовою *Молитвослов* та *Молитовник*,

які, однак, тривалий час через спротив москвофільськи налаштованих клерикалів не міг опублікувати. Тому, як пише авторка цієї важливої праці, релігійні тексти для Івана Пулюя – студента Руської греко-католицької духовної семінарії у Відні (1865–1869) – були органічні, як повітря. Проте це «повітря» не мало українськомовного подиху й народної свіжости. Студенти навчалися з релігійних підручників, писаних *язичієм*, зокрема з перекладів о. Цибика, що калічили, за словами самого Івана Пулюя, не тільки мову, але й душі. Він бачив, яку шкоду робить це *язичіє* українській народній мові, тому називає цю «мову» змосковщеною церковщиною, *«какальогією»*, *«гряззю, якою закинули Москалі наші найкращі жерела народнїї жизнї»*, болотом тощо. Іван Пулюй почав розчищати це болото і, ще будучи студентом, став першим перекладачем молитов сучасною українською мовою. Так важкопрохідна піонерська праця Івана Пулюя, як пише авторка книжки Ірина Фаріон, проклала дорогу українській народній мові до молитви, заклала основи українського сакрального стилю. Після цього (1871 р.) розпочинається спільна копітка й виснажлива праця Івана Пулюя та Пантелеймона Куліша над перекладом *Святого Письма*. Різні перипетії, колізії, труднощі у цій сподвижницькій праці добре описані у пропонованій книжці. А тривала ця грандіозна й архіважлива для українців праця аж понад тридцять років і щойно 1903 року була увінчана виходом у світ книги *«Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько українською. У Відні Виданне Британського і заграничного Біблійного товариства 1903 р. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левіцького і Пулюя»*, хоч Іван Пулюй і далі не припиняв праці над удосконаленням окремих текстів.

Читач має бути вдячний уважній дослідниці епістолярію Івана Пулюя Ірині Фаріон за прекрасно скомпоновану книжку, за цінну інформацію, яку вона почерпнула з листів ученого й оприлюднила для широкого кола зацікавлених осіб. Описавши всі митарства Івана Пулюя, пов'язані з перекладом, редагуванням та особливо публікацією *Святого Письма*, авторка книжки присвятила чималий розділ роздумам ученого про українську наукову та художню мову. Будучи одним із засновників Наукового товариства імені Тараса Шевченка і членом секції природничих наук, він укотре стверджує, що популярну науку й освіту можна нести між широкі маси народу тільки живою рідною мовою, а не чужою, і досить плідно працює над виробленням спеціальної термінології, але при цьому зазначає, що «природні» науки мусять мати свою мову, утворену на підставі народної, а щоб таку мову творити, на те треба мати доволі часу. Отож він писав свої розвідки українською мовою і пропонував власні новотвори з електротехніки, фізики, астрономії. Сам перекладав, як зазначає авторка книжки, навчальні підручники з *«пляніметрії, стереометрії, ботаніки й рекомендував до перекладу підручники з арифметики, фізики та релігійної тематики»*. Цікавився він, як видно з його листування, і художньою літературою, перекладами творів світової класики українською мовою, публікацією творів Пантелеймона Куліша тощо. Ірина Фаріон на основі численних листів ученого розкриває й описує його творчу лабораторію, його правописну (на фонетичній основі) практику, пошуки і знахідки в галузі термінології, граматики та словотвору, наводить його цікаві, влучні, дотепні образні вислови, сентенції, прислів'я, епітети, метафори тощо.

Дослідниця дуже уважно і скрупульозно підійшла до аналізу лексики вченого, зіставила її зі словниками Євгена Желехівського та Бориса Грінченка. Як виявлено, Іван Пулюй використовував чимало полонізмів та росіїзмів, які з погляду сучасної норми були б чужими, але в той час вони, переважно, були органічними, звичними в мові інтелігенції, у мовній свідомості носіїв. Багато росіїзмів мали старослов'янське походження, які широко використовувалися в текстах церковних відправ, тому також не різали вухо галичанина. Вживав він і немало історичних форм, які в сучасному українському мовознавстві трактовано як діалектизми (галицизми). Ці слова та окремі форми слів і нині широко вживаються в західних говорах української мови, але волею долі вони не стали нормативними, бо майже все, що було «галицьким», викликало спротив радянських та й деяких сучасних мовознавців.

Багато уваги авторка цієї знакової праці приділила міжособистісним стосункам двох велетів духу – Івана Франка та Івана Пулюя. Як пише дослідниця, вони були *«Обоє науковці й перекладачі. Обоє поліглоти. Обоє свою, рідну, українську, любили, як життя. Багатьма чужими – польською, німецькою, чеською, французькою та ін. – спілкувалися зі світом. Свою трактували як визволення власного народу, його душу й духову опору, його державу й самостійність. Обоє за основну функцію мови мали її націєтвірний та державотвірний, а не комунікативний характер»*. І все ж між ними відбувалися гострі дискусії, які дослідниця назвала *«словесною битвою титанів»*.

Словесні баталії між цими видатними мужами розгорілися через переклади Біблії. Франко розкритикував переклад Пантелеймона Куліша, Іван Пулюй захищав цей переклад і навзаєм

критикував Івана Франка, заявляючи, що його звинувачення не мають під собою жодної підстави і є «горячковою критикою манією». Пулюй з іронією називає Франкову критику «писаниною», яку він навіть не написав, а «наляпав». Проте, попри мовно-сакральну полеміку навколо перекладу Біблії, ці два велети, як зазначає авторка книжки, незалежно один від одного виявили велику однастайність у трактуванні мови як націєтвірної сили, розвиненої на народній основі.

Про перебіг цих дискусій між двома мислителями, причини критичних виступів одного та другого докладно й цікаво написано у книжці Ірини Фаріон «Мовний портрет Івана Пулюя», яку ми гаряче рекомендуємо читачеві не тільки прочитати, але таки уважно опрацювати.

На завершення додамо, що відомий у сучасній Україні мовознавець, доктор філологічних наук, професор Львівської політехніки, пристрасний політик, трибун сучасності, патріот своєї країни, щира і самовіддана поборниця й захисниця української мови Ірина Фаріон, написала чергову свою глибоку монографію, у якій змалювала рельєфний мовний (і дуже красномовний!) портрет такого ж високого українського патріота, вченого, мислителя, винахідника, одного з видатних творців і захисників української літературної мови на народній основі Івана Пулюя і своєю працею значно збагатила історію української літературної мови, збагатить вона, без сумніву, і знання небайдужих до своєї мови та історії українських читачів. Побажаймо ж цій праці широкої читабельності, а її авторці – нових цікавих, глибоких і захопливих книжок!

Микола Лесюк,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач катедри слов'янських мов Прикарпатського
національного університету імени Василя Стефаника